

TAMARA BRZOSTOWSKA-TERESZKIEWICZ

 <https://orcid.org/0003-0001-5225-3307>

Instytut Badań Literackich PAN

tamara.brzostowska@ibl.waw.pl

WSZYSTKIE KOLORY PRZEKŁADU

Matthew Reynolds (ed.), 2019. *Prismatic Translation*, Cambridge: Legenda.

Abstract

All Colours of Translation

The article discusses the collective book *Prismatic Translation* edited by Matthew Reynolds (Cambridge: Legenda, 2019) in the light of the history of optical metaphors for translation and recent modernism studies. Tracing the conceptual genealogy of the term and the subtleties of its theoretical usage, the reviewer argues that “prismatic translation” remains an impressive though still excessively ambiguous translation studies metaphor that has not yet solidified into a precise and operative theoretical tool. Notwithstanding these objections, *Prismatic Translation* can be considered an excellent reference for professionals and students engaged in literary and cultural translation studies as well as comparative modernism studies.

Keywords: prismatic translation, Matthew Reynolds, translation studies, modernism studies, translation metaphors, experimental translation

Słowa kluczowe: przekład pryzmatyczny, Matthew Reynolds, przekładoznawstwo, studia nad modernizmem, metafory przekładu, przekład eksperymentalny

Termin „przekład pryzmatyczny” funkcjonuje w dyskursie kulturowo-przekładoznawczym dopiero od niedawna, ale – jak poświadczą *The Routledge Handbook of Translation and Activism* (2020) – zdążył się już wpisać do

podstawowego słownika dyscypliny. Można nawet powiedzieć, że dołączył do rodziny środowiskowo powtarzanych „terminów-drogowskazów, terminów-haseł, terminów-zawołań”¹, stymulujących i ukierunkowujących najnowsze dociekania badawcze. Redaktorzy podręcznika, Kayvan Tahmasebian i Rebecca Ruth Gould, posługują się nim w znaczeniu „wielości przekładów, które nieuchronnie powstają w procesie dostosowywania (...) [gęstego semantycznie] tekstu [oryginału] (...) dla zróżnicowanych odbiorców” (Tahmasebian, Gould 2020: 51)². „Przekład pryzmatyczny” rozpoznawany jest przy tym jako termin autorski i zarazem koncept badawczy Matthew Reynoldsa, który określał nim „rozmaite style przekładu (*plural modes of translation*), uwalniające różnorakie możliwe znaczenia tekstu źródłowego zamiast jednego ekwiwalentu” (Reynolds 2016: 87).

Teoretyzacja „przekładu pryzmatycznego” znalazła się wśród deklarowanych celów redagowanej przez Reynoldsa monografii wieloautorskiej *Prismatic Translation* (2019), mającej ukazywać „aktualny rozwój stylów pryzmatycznych (*prismatic modes*) w anglojęzycznym przekładzie literackim i literaturze tłumaczeniowej oraz proponować nową teorię zjawiska w jego „agonistycznej” relacji do poglądu, zgodnie z którym przekład jest „kanałem [przepływu informacji]”³. Prawie czterystustronicowy tom stanowi pokłosie konferencji zorganizowanej przez centrum naukowe Oxford Comparative Criticism and Translation (2015) oraz projektu zbiorowego *Prismatic Jane Eyre: An Experiment in the Study of Translations*. Ten metodologiczny eksperyment przekładoznawczy Reynoldsa i jego zespołu polega na dokumentacji różnojęzycznej recepcji przekładowej słynnego romansu gotyckiego Charlotte Brontë, począwszy od „pryzmatycznego [rozszczerzenia] tytułu” powieści w literaturach docelowych (przykładowo tytuł polskiego tłumaczenia Teresy Świdorskiej z 1959 roku to *Dziwne losy Jane Eyre*) po „widmo dyfrakcyjne” słów kluczy i obszerniejszych fragmentów powieści wizualizowane za pomocą różnorodnych narzędzi humanistyki cyfrowej⁴. Projekt wpisuje się w program badawczy *Creative Multilingualism* jako istotna ścieżka studiów kulturowych nad twórczym potencjałem wielojęzyczności (zob. Reynolds, Park, Clanchy 2020: 131–149).

¹ Określenia Janusza Sławińskiego użyte w odniesieniu do nowo wprowadzanego terminu „intertekstualność” (Sławiński 1999: 154).

² Wszystkie cytaty z obcojęzycznych źródeł w tłumaczeniu własnym.

³ Paratekst na tylnej okładce tomu *Prismatic Translation*.

⁴ Zob. *Prismatic Jane Eyre: An Experiment in the Study of Translations*, <https://prismaticjaneeyre.org> [dostęp: 13.01.2021] oraz Reynolds, Park, Clanchy 2020: 134–137.

Śledząc ekspansywną karierę „przekładu pryzmatycznego” w zachodnim dyskursie przekładoznawczym ostatnich lat: od *Translation: A Very Short Introduction* (2016) Reynoldsa po zapowiedzi wydawnicze: *Hamlet Translations: Prisms of Cultural Encounters Across the Globe* pod redakcją Márty y Minier i Lily Kahn (2021), można by przypuszczać, że, po pierwsze, termin ten odznacza się względną stabilnością, i że, po drugie, konceptualizacja przekładu jako pryzmatu jest zupełnie nowa, historycznie bezprecedensowa. Dla badacza (szczególnie środkowo- i wschodnioeuropejskiej) modernistycznej refleksji przekładoznawczej oraz sztuki translatorskiej sprawy mają się jednak nieco inaczej.

Metafora przekładu jako rozszczepiania wiązki światła (oryginału) w pryzmacie (języka, literatury docelowej, osobowości twórczej tłumacza, założeń światopoglądowych, uwarunkowań kontekstowych) jest niewątpliwie wyrazistym symptomem zmiany, jaka dokonała się we współczesnym myśleniu o roli twórczości translatorskiej w tworzeniu kultury. Pojęcie przekładowej dyspersji pozwoliło wyznaczyć nowe obszary i perspektywy badawcze, skutecznie wypierając mimetyczne koncepcje tłumaczenia jako lustrzanego odbicia⁵, przezroczystej szyby, która swobodnie przepuszcza promienie świetlne⁶ lub czystego okna (ta ostatnia rozpowszechniła się szczególnie w studiach nad przekładami Biblii⁷ i przekładoznawczych badaniach nad Holocaustem⁸). Źródeł tej zmiany należy jednak upatrywać w znacznie odleglejszej przeszłości niż wyłącznie ostatnie lata studiów nad „twórczą wielojęzycznością” i „przekładem pryzmatycznym”, które zaowocowały publikacją tomu *Prismatic Translation* lub przekładoznawczego manifestu teoretycznego *Creative Multilingualism. A Manifesto* (2020) Katrin Kohl, Rajindera Dudraha, Andrew Goslera i in. Historia metafory przekładu jako

⁵ Zob. współczesne użycia metafory przekładu jako lustra lub ustawiania luster (Steiner [1973] 2000: 411; Brower 1974; Legeżyńska 1999: 235) oraz krytykę koncepcji tłumaczenia jako lustra (Hermans 2002: 4) lub labiryntu luster (Tymoczko 2009: 428). Koncepcję przekładu jako pękniętego lustra sformułowała Dorota Urbanek (2004: 10–11).

⁶ Do najwcześniejszych sformułowań tej koncepcji należy wypowiedź Nikołaja Gogola o rosyjskim przekładzie *Odysei* Homera autorstwa Wasilija Żukowskiego (1842–1849) (Gogol [1880] 1952: 337). Przykładem współczesnego wystowienia tej koncepcji jest twierdzenie m. in. Normana R. Shapiro: „Przekład przypomina tafelę szkła” (1997: xiii). Zob. też krytykę iluzji przezroczystości przekładu (Venuti [1995] 2002: 1).

⁷ Zob. np. Burke 2009 i Goodwin 2013: 195: „musimy mieć czyste okna, przejrzyste i gładkie, by dzisiejszy czytelnik mógł przez nie spojrzeć, jak gdyby ich nie było, na *λογος* (‘logos’, ‘słowo’), transcendentne znaczone”.

⁸ Zob. np. Lourie 1999: 46.

pryzmatu sięga też dużo dalej niż słynna koncepcja przekładowej refrakcji jednego z założycieli nowoczesnej szkoły *Translation Studies*, André Lefevere'a, który badał „załamywanie światła” (tekstu) na granicy dwóch różnych ośrodków językowo-kulturowych. Warto przypomnieć, że belgijski przekładoznawca refrakcję rozumiał jako „adaptowanie dzieł literackich na potrzeby obcej publiczności, dokonywane z zamysłem wywarcia wpływu na sposób, w jaki będą czytane” (Lefevere [1982] 2009: 227), rozpoznając jej mechanizmy nie tylko w tłumaczeniach, ale także m.in. w krytyce literackiej, historiografii, nauczaniu i układaniu antologii (zob. też Lefevere 1984: 217).

Konceptualizacja przekładu jako pryzmatu wywodzi się bowiem już z wczesnomodernistycznego dyskursu krytycznoprzekładowego, który utrwalił porównania tłumacza do „kryształowej amfory” (Potocki 1912: 84) zwielokrotniającej rozszczerzenie wiązki światła (oryginału) na niezliczone barwne widma⁹. W rosyjskim dyskursie wokółprzekładowym symbolista „starszy” Konstantin Balmont tropił rozszczerzenia *Salomei* Oscara Wilde'a „w polskim pryzmacie” *Snu Srebrnego Salomei* Juliusza Słowackiego i *Uczty Herodiady* Jana Kasprowicza (Balmont 1908). Wśród wizualnych metafor przekładu w modernistycznym przedteoretycznym dyskursie przekładoznawczym można odnaleźć także inne porównania do przyrządów optycznych: „reflektora świetlnych a dalekich miraży poetyckich”, który „rozpłomienia się nie tylko odbijając światło” (Potocki 1912: 84; podkreśl. T.B.-T.)¹⁰, a nawet ludzkiego oka. Zenon Przesmycki (Miriam) opisywał tłumaczenie w kategoriach transformacji energii świetlnej w energię procesu nerwowego i integracji informacji wzrokowych, które zachodzą w siatkówce: „Blaski i promienie nauki, które od obcych do nas przychodzą, będziemy sądzili odpowiednio do naszej atmosfery i zastosowywali o tyle, o ile takowe do siatkówek ogółu naszego przypadają będą – za silne bowiem wzrok mogą popsuć, za słabe są nam niepotrzebne” (Przesmycki [1901] 1967: 32)¹¹.

Wolno powiedzieć, że metafora tłumacza/przekładu jako pryzmatu lub nawet całego skupiska pryzmatów zawiera w sobie najistotniejsze składniki modernistycznej świadomości translatorskiej i samowiedzy kulturowej. Wyraża definiujący (i konieczny) warunek nowoczesności refleksji

⁹ Jak pisał polski historyk literatury o tłumaczu starożytnej literatury staroindyjskiej, babilońskiej i asyryjskiej – Antonim Langem.

¹⁰ Ponownie Antoni Potocki o Antonim Langem.

¹¹ O innych sensualnych metaforach przekładu zob. Brzostowska-Tereszkiewicz 2013 oraz Kaźmierczak 2013.

przekładoznawczej, która przejawiała się m.in. w ujęciu przekładu jako modusu twórczości własnej, podważeniu relacji ekwiwalencji między tekstem źródłowym a docelowym oraz przekroczeniu modelu niewidoczności tłumacza i przezroczystości przekazu¹². Słowem, metafora przekładu jako transformacji, rozszczepiania, wytwarzania, a nie wyłącznie odbijania lub swobodnego przepuszczania wiązki światła (oryginału), jest najwyrazistszym symptomem zmian, które Steven G. Yao określał mianem „modernistycznej rewolucji w rozumieniu przekładu” (Yao 2002: 126), tropiąc żywioł translacji w *Finnegans Wake* Jamesa Joyce’a i poetyckich eksperymentach Ezry Pounda. Metafora przekładu jako pryzmatu pozwalała sytuować przekład w centrum modernistycznego programu kulturowej odnowy i artystycznej innowacji jako środek testowania estetycznych, semantycznych, stylistyczno-ekspresywnych możliwości języka literackiego i rozszerzania jego granic w poszczególnych literaturach. Warto dodać, że w zachodniej historiografii literackiego modernizmu funkcjonuje jeszcze jedna optyczna metafora przekładu jako „ruchomych soczewek akomodacyjnych (*dynamic procedural lens*), poprzez które (moderniści) mogli oglądać zarówno przeszłość, jak inne kultury” (Yao 2013: 216).

Wczesnomodernistyczne konceptualizacje przekładu/tłumacza jako pryzmatu odnowił strukturalistyczny dyskurs przekładoznawczy. Jak pisała Barbara Sienkiewicz:

tłumacz z jego osobistymi skłonnościami, uczuleniami i uwikłaniem w spłot uwarunkowań literatury rodzimej pełni rolę pryzmatu, w którym przebiega proces załamania tendencji obcych i przetworzenia ich wedle jego przeświadczeń na temat wymogów, konieczności i dopuszczalnych swobód dyktowanych przez panujące reguły procesu komunikacji literackiej (1982: 295).

Z kolei Edward Balcerzan, w klasycznym już szkicu *Poetyka przekładu artystycznego*, zastanawiał się nad skalą translatorskich przekształceń: „Jeżeli jeden tytuł dzieła obcojęzycznego rozszczepia się w przekładach na tyle wariantów, apeluje do tylu różnych pól znaczeniowych i do tylu konwencji, łatwo sobie można wyobrazić, jakim transformacjom ulegać może całość semantyczna oryginału w akcie tłumaczenia” (Balcerzan [1969] 1998: 20). W zachodnioeuropejskim dyskursie przekładoznawczym ostatnich lat

¹² Takie wyznaczniki modernistycznego przekładu wskazują np. Yao 2002 i Venuti [1995] 2002: 164–236.

koncepcję „przekładu jako pryzmatu, który rozszerza i przekształca nasze rozumienie” (Weber 2008: 195), aktualizowała Julie Tomberlin Weber:

Kiedy obserwujemy światło przechodzące przez pryzmat, to, co widzimy i czego doświadczamy, zależy od tego, czy skupimy się na „czystym” białym świetle, pryzmacie, czy ścianach, na których może pojawić się tęcza. Nasze doświadczenie zależy również od naszej gotowości do manipulowania światłem, pryzmatem i oświetlanymi powierzchniami. Tłumaczenie obejmuje podobną transformację tekstu źródłowego w tekst współczesny, który oświetla liczne dyskursy, zarówno współczesne, jak historyczne (2008: 195).

Pojęcie „przekładu pryzmatycznego”, rozpatrywane w rozległej perspektywie historii modernistycznej refleksji translatorskiej i przekładoznawczej, jest w istocie, jak zauważa słoweński badacz Jernej Habjan, „**powrotem** do przekładu literackiego, który suponuje ingerencję przekładu kulturowego” (Reynolds 2019: 189; podkr. T.B.-T.). W tym kontekście tym bardziej zdumiewa fakt, że – mimo imponującego rozmachu koncepcyjnego i metodologicznego – *Prismatic Translation* nie zawiera pogłębionej historycznej refleksji na temat pojęcia przekładowej dyspersji nie tylko w kontekście historiografii modernizmu, ale także dwudziestowiecznej myśli przekładoznawczej.

Tym, co przede wszystkim zwraca uwagę czytelnika kolejnych rozdziałów wieloautorskiej monografii *Prismatic Translation*, jest niezwykle rozległa perspektywa czasowa, geograficzno-kulturowa i etniczno-językowa – od starożytnego Egiptu („*Annihilation is Atop the Lake*”: *The Visual Untranslatability of an Ancient Egyptian Short Story* Hany’ego Rashwana), poprzez okres wczesnej nowoczesności w Północnych Indiach (*Poetic Traffic in a Multilingual Literary Culture: Equivalence, Parallel Aesthetics, and Language-Stretching in North India* Franceski Orsini), Rosję czasów Piotra Wielkiego (*Through a Prism, Translated: Culture and Change in Russia* Yvonne Howell), tajską poezję współczesną (*Translation Poetry: The Poetics of Noise in Hsia Yü’s Pink Noise* Cosimy Bruno), kulturę literacką współczesnej Polinezji (*The Literary Translator as Dispersive Prism: Refracting and Recomposing Cultures* Jean Anderson), irańską poezję współczesną (*In Words and Colours: Lingo-Visual Translations of the Poetry of Shafii Kadkani* autorstwa Pari Azarm Motamedi), aż po najnowsze wyzwania kultury mediów cyfrowych (*Algorithmic Translation: New Challenges for Translation in the Age of Algorithms* Erana Hadasa). Poszczególne rozdziały tomu ukazują niebotyczne zróżnicowanie różnomedialnych form ekspresji: od

staroegipskich hieroglifów, poprzez wiktoriańskie nonsensowne wierszyki do nauki alfabetu (*T Is for Translation(s): Translating Nonsense Alphabets into French* Audrey Coussy) i węgierskie serie przekładowe *Satyrykonu* Petroniusza (*The Hungarian Spectrum of Petronus's "Satyricon"* Pétera Hajdu), po postmodernistyczne eksperymenty translatorskie (*Literary Metatranslations: when Translation Multiplies Tell their own Story* Katarzyny Szymańskiej) oraz „przekład algorytmiczny” tworzony z wykorzystaniem twórczego oprogramowania (w artykule *Algorithmic Translation: The Challenges for Translation in the Age of Algorithms*).

Zawrotnej różnorodności materiału analitycznego, języków i kontekstów kulturowych odpowiada bogactwo problemów badawczych: od alfabetu wizualnego i hałasu jako środków artystycznych po relacje między mówioną realizacją języka a systemem pisma służącym jego wizualnej reprezentacji, od zagadnień autorefleksyjności i autoreferencyjności przekładu po algorytmiczną retranslację hebrajskiej Tory na japońskie haiku. Rozszczepieniu problematyki badawczej towarzyszy znaczne zróżnicowanie przekładoznawczych języków teoretycznych (od psychoanalizy Freuda i dekonstrukcjonizmu po humanistykę cyfrową). Współautorzy tomu podejmują zagadnienia z zakresu literaturoznawstwa (poetyki teoretycznej i historycznej, historii literatury, socjologii literatury), historii sztuki, antropologii kultury, psychologii twórczości i medioznawstwa. Tom scala różne rodzaje i gatunki wypowiedzi: od przekładoznawczego manifestu teoretycznego (*Prismatic Agon, Prismatic Harmony: Translation, Literature, Language* Matthew Reynoldsa) i „autobiografizmu translatorskiego” (autorefleksja warsztatowa irańskiej artystki Pari Azarm Motamedi wzbogacona reprodukcjami akwareli oraz autorska przeróbka *Les Regrets Du Bellaya* Philipa Terry’ego), poprzez eseistykę przekładoznawczą, po rozprawy o charakterze historyczno-przeładowym i analityczno-interpretacyjnym. Wewnętrzne zróżnicowanie (by nie powiedzieć: polaryzacja) tomu dowodzi, że metafora przekładu pryzmatycznego staje się nader skutecznym „rozrusznikiem” wyobraźni badawczej.

Szerokie, wielokontekstowe, transdyscyplinarne profilowanie problematyki badawczej jest niewątpliwie źródłem odświeżającej siły zamysłu badawczego Matthew Reynoldsa. Niesie jednak ze sobą nieuchronnie ryzyko rozmycia kluczowego pojęcia w tomie, którego deklarowanym celem jest przecież teoretyzacja „przekładu pryzmatycznego” (zob. Reynolds 2019: 189). Trudno bowiem powiedzieć, by efektowna i sugestywna metafora „przekładu pryzmatycznego” zdołała zyskać w tomie walory pojęcia teoretycznego. Centralna metafora tomu to w istocie pojęcie-worek, który

może pomieścić wszystko, co teoretykom, historykom i krytykom przekładu (a także praktykującym tłumaczom) kojarzy się z różnicą, zwielokrotnieniem (wielojęzycznością, wieloznacznością, wielokulturowością, wielostylowością, wielowariantowością), interferencją, kreatywnością, nowością, eksperymentem, metamorficznością i dyspersyjnością: od zagadnień językoznawczych (takich jak morfologiczne różnice między językami), przez psychologię podmiotowości (ewolucje twórczej samoświadomości), politykę kulturalną, kwestie metafizyczne, epistemologiczne i etyczne, po estetykę wypowiedzi (językowej i wizualnej). Rozległa problematyka historyczno-artystyczna, teoretyczna i metodologiczna została uporządkowana tematycznie w cztery główne bloki zagadnień: *Frames* [Ramy], *Cultures* [Kultury], *Practices* [Praktyki] i *Readings* [Lektury], jednak proponowany układ w najmniejszym stopniu nie rozluźnia dynamicznego splotu koncepcji, tez, tematów, metod.

Pozostając w kręgu metaforyki optycznej, można powiedzieć, że samo pojęcie „przekładu pryzmatycznego” ulega w tomie rozszczepieniu na niezliczone barwy spektralne. Obejmuje zarówno jedno- i różnojęzyczne, jak i jedno- i wieloautorskie serie przekładowe, (homofoniczne i konceptualne) przekłady eksperymentalne, metaprzekłady, jak i „oryginalne” wielojęzyczne hybrydy tekstowe, logowizualne przekłady poetyckie, pseudoprzekłady i tłumaczenia pełniące funkcje oryginałów (*original-esque*). Z lektury poszczególnych studiów zawartych w tomie wynika, że „pryzmatyczność” to zarówno fundamentalna właściwość ontologiczna każdego przekładu (naturalna tendencja do między- i wewnątrzjęzykowej, między- i wewnątrz-kulturowej proliferacji, seryjność i wielowariantowość jako immanentne właściwości i sposób istnienia przekładu)¹³, jak i szczególna właściwość tekstów docelowych konkretnego typu, np. przekładów konceptualnych wykonanych techniką kolażu gotowych elementów (fragmentów istniejących tłumaczeń), jak *Via: 48 Dante Variations* Caroline Bergvall (2005). „Pryzmatyczność” jawi się zarówno jako właściwość serii przekładowej [seria „tworzy złożony wielopłaszczyznowy pryzmat” (Reynolds 2019: 326)], jak i styl uprawiania [oryginalnej] twórczości artystycznej. Niekiedy oznacza także mnogie style przekładu (*plural modes of translation*). Pryzmatyczność

¹³ Czytamy bowiem we wprowadzeniu redaktora tomu: „translation is inherently prismatic”, „translation’s prismatic nature”, „prismatic potential of translation”, „translation is fundamentally multiplicatory – (...) its essence is not reproduction but proliferation”, „the potential for multiplication is latent in any act of translation in the moment of its happening”, „translation’s pluralising force”, „prismatic text”.

charakteryzuje szczególne nastawienie odbiorcze wobec źródłowego lub docelowego tekstu artystycznego (*prismatic understanding*), swoisty tryb lektury oryginału (lub przekładu) (*prismatic reading, prismatic experience for the readers, prismatic angles of critique, prismatic criticism*) oraz stanowiska metodologiczne (*prismatic approach, prismatic point of view*). Jest zarówno niezbywalną cechą procesu historycznoliterackiego (*prismatic process*), jak i zasadą funkcjonowania wielojęzycznego społeczeństwa i wielogłosowej kultury literackiej, jak pokazuje np. „pryzmatyczna codzienność” (*prismatic everyday*) wczesnej kultury południowo-wschodniej Azji¹⁴. Pryzmatyczność jest niezbywalną cechą języka (*prism of linguistic difference*) i kultury docelowej. Jak pisze Péter Hajdu: „Różne warunki polityczne i kulturowe tworzą różne pryzmaty (z różnymi zniekształceniami i interferencjami)” (Reynolds 2019: 326). Pryzmatyczność należy zarówno do charakterystyki „kultury przekładowej” (*prismatic translation culture*), jak i do przyrodzonych właściwości twórczej osobowości tłumacza (w artykule Jean Anderson pod znamionym tytułem *The Literary Translator as Dispersive Prism: Refracting and Recomposing Cultures*). Widmo spektralne „przekładu pryzmatycznego” obejmuje nawet znaczenia przekładu jako narzędzia terapeutycznego w przypadku schizofrenicznego rozszczepienia osobowości (*The Schizophrenic Prism: Louis Wolfson's Translation Practice* Alexandry Lukes).

Zakres znaczeniowy pojęcia „przekładu pryzmatycznego” pozostaje zatem „krajobrazem pryzmatycznej różnorodności”, by przywołać słowa redaktora (Reynolds 2020: 147). Różnorodność i elastyczność znaczeniowa „przekładu pryzmatycznego” jest niewyczerpanym źródłem inwencji terminologicznej. Dla współautorów tomu „przekład pryzmatyczny” bywa różnorodny z takimi terminami, jak: „przekład eksperymentalny i metamorficzny” (*experimental and metamorphic translation* w artykule *Du Bellay in the Modern University* Philipa Terry’ego), „przekład ekstremalny” (*Extreme Translation* Adriany X. Jacobs), „przekład algorytmiczny” (proponycja Erana Hadasa), „przekład lingwowizualny” (*lingo-visual translation* w ujęciu Pari Azarm Motamedi), wreszcie: „wielojęzyczne obrazowanie” [*multilingual imagining* proponowane przez Reynoldsa (Reynolds, Park, Clanchy 2020: 132)] i „przekład wielokrotny” (*translation multiples* w opracowaniu Katarzyny Szymańskiej). Indeks terminów można uzupełnić o „przekłady

¹⁴ W artykule Franceski Orsini, *Poetic Traffic in a Multilingual Literary Culture: Equivalence, Parallel Aesthetics, and Language-Stretching in North-India*.

pryzmatycznie dewiacyjne” (*prismatically deviated texts*, jak proponuje Audrey Coussy) na oznaczenie tekstów zachowujących podobieństwa formalne, lecz rozbieżnych semantycznie. Trudno rozstrzygnąć, w jakim stopniu zakres znaczeniowy „przekładu pryzmatycznego” pokrywa się na przykład z zakresem „post-przekładu” [terminologicznej innowacji Edwina Gentzlera (2017)] lub Lefevere’owskiego prze-pisywania (*rewriting*) w rozumieniu przyjętym przez redaktorki przekładoznawczego eksperymentu *One Poem in Search of a Translator: Re-writing „Les Fenêtres” by Apollinaire* Eugenie Loffredo i Manuełę Perteghellę (2009)?

Nazbyt pojemny zakresowo i przez to nieostry „przekład pryzmatyczny” skłania do kolejnych metaforycznych redeskrpcji, synonimizacji i peryfraz, a więc do rozbudowywania swoistego przekładoznawczego „słownika wyrazów światłoczułych”¹⁵: oto przekład pryzmatyczny ujawnia „tęczę nowych znaczeń” (*a rainbow of new meanings* w artykule Yvonne Howell), „rozprasa się w nimbie alternatywnych „ekwiwalencji”” ([is] *dispersed in a halo of alternative „equivalences”*, jak pisze Katarzyna Szymańska). Tłumacz „działa jak pryzmat, rozszczepiając tekst na osobne kolory składowe” (wyjaśnia Jean Anderson). Patrick Hersant zauważa, że pierwsze wersy *Kubla Khan* Coleridge’a „ulegają krystalizacji i ostatecznie dyfrakcji”, a „pryzmatyczne odcienie” (*prismatic shades*) ich licznych interpretacji stapiają się w kolejną [interpretację], tworząc diachroniczny i polifoniczny komentarz tak bogato zróżnicowany, jak sam poemat”. Z kolei Péter Hajdu omawia „spektrum” węgierskich przekładów *Satyrkonu* Petroniusza: „Podobnie jak rozszczepiający pryzmat rozbija białe światło na składowe barwy spektralne, (...) przekłady ukazują różne kolory starożytnego tekstu jakby w izolacji” (Reynolds 2019: 312). Matthew Reynolds zachwala: „Tekst źródłowy ujawnia nowe kolory znaczeniowe, kiedy oglądamy go przez twórczy pryzmat przekładu” (Reynolds, Park, Clanchy 2020: 137). Wszystko to sprawia, że pojęcie „przekładu pryzmatycznego” jest tyleż intrygujące, co nieprzejrzyste i niejednoznaczne. Frazeologizmy (*look through the prism of* – „widzieć co przez pryzmat czego”) mieszają się z deskrypcjami zjawisk fizycznych z zakresu optyki. Chociaż szeroki zakres pojęcia „przekład pryzmatyczny” sprzyja uwidocznieniu różnorodnych form, dynamiki, środków, celów i warunków działalności przekładowej, służy identyfikacji i charakterystyce ekstremów twórczości translatorskiej, ukazaniu różnorodności możliwych perspektyw badawczych i wielorakich obszarów styczności różnych dziedzin

¹⁵ By przywołać tytuł tomiku poety i tłumacza Tadeusza Śliwiaka (Warszawa 1988).

wiedzy, to jednak istotnie zmniejsza jego operacyjność i komunikatywność. Stawia zatem pod znakiem zapytania rzeczywistość przydatność analityczną pojęcia. „Przekład pryzmatyczny” pozostaje tyleż sugestywną, co nadmiernie wieloznaczną metaforą, która nie zestawiła się w stabilne i precyzyjne narzędzie teoretyczne. To jeszcze, by przywołać słowa polskiego tłumacza i poety modernistycznego, „Pryzmat/ skaczący szklany pasikonik/ w tubie peryskopu” (Śliwiak 1981: 48).

Odnotowując zarówno skrajnie spolaryzowane znaczenia „przekładu pryzmatycznego”, jak i tendencję do namnażania przekładoznawczych poetyzmów, trzeba jednak podkreślić dwie sprawy. Po pierwsze, pojemna formuła tomu i szerokie profilowanie problematyki badawczej nie oznaczają bynajmniej, że metafora pryzmatu wymknęła się pomysłodawcy tomu spod kontroli. Rozszczepienie problematyki badawczej stanowi bowiem integralną i nieodzowną część redaktorskiego zamysłu Matthew Reynoldsa, który specjalnie zaprojektował „bogate spektrum rozdziałów” (Reynolds 2019: 13). „Každy z rozdziałów stanowi swoiste załamanie metafory [pryzmatu], jej przekierowanie, rekonfigurację i otwarcie na debatę” (Reynolds 2019: 13). Ten rozmyślny, planowy charakter działania musi trochę osłabić krytykę wszytkoogarniającego konceptu redaktora *Prismatic Translation*. Po drugie, mimo skrajnego zróżnicowania dyskursów, metod, kontekstów i materiału analitycznego, głównym punktem odniesienia prezentowanych w tomie rozważań pozostaje „przekład właściwy”. Koncentracja badawczej uwagi na międzyjęzykowym przekładzie literackim pozwala uniknąć metodologicznych raf, które napotykają zwolennicy (nazbyt) szerokiej koncepcji przekładu spod znaku „zwrotu translacyjnego” w badaniach kulturowych¹⁶. Ekspozowana pozycja przekładu literackiego powoduje włączenie dociekających przekładoznawczych do centralnego, a nie – jak dotychczas – pobocznego, nurtu historycznej i teoretycznej refleksji literaturoznawczej. Pozwala też wydobyć na jaw (pod wieloma względami ograniczając¹⁷) założenia monolingwalizmu w badaniach literaturoznawczych.

Scalająco działa także tożsamość ogólnych założeń metodologicznych tomu, które można zrekonstruować w kilku punktach. Po pierwsze, współautorzy *Prismatic Translation* podzielają przekonanie o niezwywalnie twórczym charakterze przekładu, a więc dowartościowują różnicę i zmianę

¹⁶ Przestrzegala przed nią np. Dilek Dizdar (2009: 90).

¹⁷ Odwrotną stroną medalu ukazuje błyskotliwa monografia Davida Gramlinga, *The Invention of Monolingualism* (2016).

kosztem ekwiwalencji, różnicują specyfikę tłumaczenia w zależności od właściwości języków i poetyk uczestniczących w procesie translacji (ze szczególnym uwzględnieniem swoistej relacji między mową a jej wizualną reprezentacją – pismem) oraz podkreślają łączliwość i spójność przekładu z innymi sposobami pisania i prze-pisywania (*rewriting*) (zob. Reynolds, Park, Clanchy 2020: 131). Po drugie, artykuły zebrane w tomie *Prismatic Translation* uwydatniają nieuchronnie multiplikatywny charakter przekładu, który „wyzwala wielorakie możliwości oznaczania, otwierając tekst źródłowy na Język w całej jego różnorodności”¹⁸. Jak wyjaśnia Matthew Reynolds, przekład oznacza „uwolnienie potencjału semantycznej różnorodności tekstu źródłowego i jego rozprzestrzenienie w wielu wersjach, z których każda zachowuje ciągłość ze źródłem mimo różnej formy i jest powiązana z innymi wersjami, mimo że także się od nich różni” (Reynolds 2019: 3). Założeniu ciągłości wielobarwnego widma przekładu ze źródłem i przekładami konkurencyjnymi towarzyszy rozumienie języka jako „kontinuum zmienności raczej niż zbioru osobnych jednostek” (Reynolds 2019: 3). Ekspozowanie wielowariantowości interpretacyjnych (translatorskich) wykładni oryginału pozwala uwydatnić materialność języka poetyckiego. Jak zauważa słoweński teoretyk przekładu Jernej Habjan: „wydaje się, że przed epoką nowoczesności przekłady były oceniane bez względu na styl, oryginalną muzykę i składnię. Miejsmy nadzieję, że w epoce ponowoczesnej będą oceniane właśnie ze względu na te cechy” (Reynolds 2019: 200). Zebrane w tomie teksty traktują przekład jako „wskaźnik kulturowej różnorodności i historycznego rozwoju” (Reynolds 2019: 1). Potwierdzają tym samym, że „tropienie różnych wariantów przekładu może być precyzyjną metodą badań kulturowych” (Reynolds, Park, Clanchy 2020: 136).

Niezależnie od nadmiernej migotliwości i niepochwytności tytułowego pojęcia, „przekład pryzmatyczny” z całą pewnością należy do zawołań, które „otwierają nieskończoną liczbę ścieżek do kreatywności” (Kohl, Bolognesi, Werkmann Horvat 2020: 25) jako „inicjalny impuls twórczy” (Brown 2003: x) dla badaczy przekładu różnych specjalizacji. Od teoretyków, historyków, krytyków i praktyków tłumaczenia wymaga aktywnego krytycyzmu wobec ustalonych koncepcji i kategoryzacji, wprawiając na nowo w ruch dobrze znane pojęcia i problemy (język, znaczenie, ekwiwalencja), wytrącając z pozycji przyjętych za oczywiste, odsłaniając nieprzewidywane zależności i ukryte wymiary dyskursu przekładowego i przekładoznawczego. Na

¹⁸ Paratekst na tylnej okładce tomu *Prismatic Translation*.

zakończenie tych rozważań chciałabym przywołać słowa Janusza Sławińskiego odnoszące się niegdyś do nadmiernie – w jego ocenie – rozciągliwej i nieokreślonej – kategorii intertekstualności, która wkroczyła z impetem do literaturoznawstwa lat osiemdziesiątych XX wieku, zapowiadając istotne przewartościowanie i reorientacje metodologiczne. Niegdysiejsza diagnoza literaturoznawcy może się odnosić – *mutatis mutandis* – do kategorii „przekładu pryzmatycznego” rozpoczynającej karierę w przekładoznawstwie:

dopiero cały ten wprowadzany przez nią nieporządek: mieszanie zjawisk, które w świetle dotychczasowych doświadczeń powinny być starannie rozgraniczane, łączenie truizmów z paradoksami, szczegółowych i całkiem poczciwych obserwacji analitycznych z górnolotnymi deklaracjami teoretycznymi – jest autentycznym świadectwem ważnego przesunięcia zainteresowań, jakie dokonało się w domenie poetyki [w przypadku „przekładu pryzmatycznego – przekładoznawstwa], pozwalając nam inaczej niż dotąd spojrzeć na jej [jego] główny przedmiot (Sławiński 1999: 155).

Bibliografia

- Balcerzan, Edward. [1969] 1998. *Poetyka przekładu literackiego*, w: E. Balcerzan, *Literatura z literatury (strategie tłumaczy)*, Katowice: „Śląsk”, s. 17–31.
- Balmont, Konstantin 1908. *Salomeja w polskiej przyimie*, w: O. Uajl’d [Wilde], *Salomeja*, przeł. K.D. Balmont, J. Andriejewa, Sankt Pietierburg: Panteon, s. 105–114.
- Bergvall, Caroline 2011. *Via (36 Dante Translations)* [shortened version], w: C. Dwor-kin, K. Goldsmith (red.), *Against Expression: An Anthology of Conceptual Writing*, Chicago: Northwestern University Press, s. 81–86.
- Brower Reuben, Arthur 1974. *Mirror on Mirror: Translation, Imitation, Parody*, Cambridge: Harvard University Press.
- Brown, Theodore L. 2003. *Making Truth. Metaphor in Science*, Urbana: University of Illinois Press.
- Brzostowska-Tereszkiewicz, Tamara. 2013. *Zmysły w modernistycznej krytyce i teorii przekładu*, w: W. Bolecki (red.), *Sensualność w kulturze polskiej. Reprezentacje zmysłów w języku, literaturze i sztuce od średniowiecza do współczesności*, (online; encyklopedia tematyczna jest obecnie przenoszona na platformę cyfrową Biblioteki Narodowej).
- Burke, David G. (red.). 2009. *Translation that Openeth the Window: Reflections on the History and Legacy of the King James Bible*, Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.
- Dizdar, Dilek 2009. *Translational Transitions: „Translation Proper” and Translation Studies in the Humanities*, „Translation Studies” 2(1), s. 89–102.

- Gentzler, Edwin. 2017. *Translation and Rewriting in the Age of Post-Translation Studies*, New York: Routledge.
- Gogol, Nikołaj. 1952. *Pis'mo W.A. Żukowskiemu ot 28 fiewralia 1850*, w: N. Gogol, *Połnoje sobranije sočinienij*, t. XIV, Moskwa: Izd. Akademii Nauk SSSR, s. 111.
- Goodwin, Philip. 2013. *Translating the English Bible: From Relevance to Deconstruction*, Cambridge, UK: James Clarke & Co.
- Gramling, David. 2016. *The Invention of Monolingualism*, New York: Bloomsbury Academic.
- Hermans, Theo. 2002. *Translation's Representations*, w: E. Hung (red.), *Teaching Translation and Interpreting 4. Building Bridges*, Amsterdam–Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 3–18.
- Kaźmierczak, Marta. 2013. *Sztuki wizualne jako metafory przekładu*, w: W. Bolecki (red.), *Sensualność w kulturze polskiej. Reprezentacje zmysłów w języku, literaturze i sztuce od średniowiecza do współczesności* (online; encyklopedia tematyczna jest obecnie przenoszona na platformę cyfrową Biblioteki Narodowej).
- Kohl, Katrin, Bolognesi, Marianna, Werkmann Horvat, Ana. 2020. *The Creative Power of Metaphor*, w: K. Kohl, R. Dudrah, A. Gosler et al. (red.), *Creative Multilingualism: A Manifesto*, Cambridge, UK: Open Book Publishers, s. 25–46, <https://www.openbookpublishers.com/10.11647/OBP.0206.pdf> [dostęp: 03.11.2020].
- Lefevere, André. 2009 [1982]. *Ogórki Matki Courage. Tekst, system i refrakcja w teorii literatury*, przeł. A. Sadza, w: P. Bukowski, M. Heydel (red.), *Współczesne teorie przekładu. Antologia*, Kraków: Wydawnictwo Znak, s. 224–246.
- 1984. *On the Refraction of Texts*, w: M. Spariosu (red.), *Mimesis in Contemporary Theory: An Interdisciplinary Approach*, Amsterdam: John Benjamins, s. 217–237.
- Legeżyńska, Anna. 1999. *Tłumacz i jego kompetencje autorskie*, Warszawa: PWN, wyd. 2.
- Loffredo, Eugenia, Perteghella, Manuela (red.). 2009. *One Poem in Search of a Translator: Re-writing „Les Fenêtres” by Apollinaire*, Oxford: Peter Lang.
- Lourie, Richard. 1999. *Who Korczak Was and Why We Cannot Know Him*, w: R.M. Shapiro (red.), *Holocaust Chronicles. Individualizing the Holocaust Through Diaries and Other Contemporaneous Personal Accounts*, introduction by R.R. Wisse, Hoboken, NJ: KTAV Publishing House, Inc., s. 45–54.
- Potocki, Antoni. 1912. *Polska literatura współczesna, cz. II: Kult jednostki 1890–1910*, Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Przesmycki, Zenon (Miriam). [1901] 1967. *Nowości poetyckie I*, w: Z. Przesmycki, *Wybór pism krytycznych*, t. I–II, oprac. E. Korzeniewska, Kraków: Wydawnictwo Literackie, t. II, s. 31–32.
- Prismatic Jane Eyre: An Experiment in the Study of Translations*, „Creative Multilingualism”, Oxford Comparative Criticism and Translation, <https://prismaticjaneeyre.org> [dostęp: 13.11.2020].
- Reynolds, Matthew. 2016. *Translation: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Reynolds, Matthew (red.). 2019. *Prismatic Translation*, Cambridge: Legenda.

- Reynolds, Matthew, Park, Sowon S., Clanchy, Kate. 2020. *Prismatic Translation*, w: K. Kohl, R. Dudrah, A. Gosler *et al.* (red.). 2020. *Creative Multilingualism: A Manifesto*, Cambridge, UK: Open Book Publishers, s. 131–149, <https://www.openbookpublishers.com/10.11647/OBP.0206.pdf> [dostęp: 03.11.2020].
- Shapiro, Norman R. 1997. *Introduction*, w: J. de La Fontaine, *Fifty Fables of La Fontaine*, trans. N.R. Shapiro, Urbana and Chicago: University of Illinois Press, s. xiii–xviii.
- Sienkiewicz, Barbara. 1982. *Dezautomatyzacyjna funkcja przekładu w przemianach prozy narracyjnej*, w: J. Błoński, S. Jaworski, J. Sławiński (red.), *Studia o narracji*, Wrocław: Ossolineum, s. 291–304.
- Sławiński, Janusz 1999. *Bez przydziału (VII)*, „Teksty Drugie” 1/2, s. 151–163.
- Steiner, George. [1973] 2000. *Po wieży Babel. Problemy języka i przekładu*; przeł. O. i W. Kubiński, Kraków: Universitas.
- Śliwiak, Tadeusz. 1988. *Słownik wyrazów światłoczułych*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- 1981. *Solizman*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Tahmasebian, Kayvan, Gould, Rebecca Ruth. 2020. *Farhadpour, Prismatically Translated: Philosophical Prose and the Activist Agenda*, w: T. Kayvan, R.R. Gould (red.), *The Routledge Handbook of Translation and Activism*, Abingdon – New York: Routledge, s. 49–69.
- Tymoczko, Maria. 2009. *Literatura postkolonialna i przekład literacki*, przeł. A. Sadza, w: P. Bukowski, M. Heydel (red.), *Współczesne teorie przekładu. Antologia*, Kraków: Znak, s. 428–445.
- Urbanek, Dorota. 2004. *Pęknięte lustro. Tendencje w teorii i praktyce przekładu na tle myśli humanistycznej*, Warszawa: Wyd. Trio – Instytut Ruscystyki UW.
- Venuti, Lawrence. [1995] 2002. *The Translator’s Invisibility: A History of Translation*, London: Routledge.
- Weber Tomberlin, Julie. 2008. *Translation as a Prism: Broadening the Spectrum of Eighteenth-Century Identity*”, w: A.G. Roeber (red.), *Ethnographies and Exchanges: Native Americans, Moravians, and Catholics in Early North America*, University Park, PA: Pennsylvania State University Press, s. 195–207.
- Yao, Steven G. 2002. *Translation and the Languages of Modernism. Gender, Politics, Language*, New York: Palgrave Macmillan.
- 2013. *Translation Studies and Modernism*, w: J.-M. Rabaté (red.), *A Handbook of Modernism Studies*, Chichester: Wiley Blackwell, s. 209–224.